

П. М. Кухарчук, кандидат наук з державного управління, проректор з соціально-економічних питань і міжнародної науково-педагогічної роботи Житомирського державного університету ім. І. Франка

РЕГІОНАЛЬНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У цій статті зроблено спробу аналізу впливу глобалізації на регіональну освітню політику та її реформування в Україні. У плані теоретичного обґрунтування ключовим моментом є фіксація принципового, методологічного характеру положення про те, що трансформаційні процеси в освіті мають відбуватись “від майбутнього”, а не “від досягнутого”, щоб максимально забезпечити весь комплекс структурних зрушень в економіці регіону.

В этой статье сделана попытка анализа влияния глобализации на региональную образовательную политику и её реформирование в Украине. В плане теоретического обоснования ключевым моментом является фиксация принципиального, методологического характера положения о том, что трансформационные процессы в образовании должны происходить “от будущего”, а не “от достигнутого”, чтобы максимально обеспечить весь комплекс структурных сдвигов в экономике региона.

© П. М. Кухарчук, 2009

In this article an attempt to analyze the influence of globalization on regional educational policy and its reforming in Ukraine is made. In frameworks of theoretical explanation the key moment is the fixation of principled, methodological and theoretical proposition that the transformation processes in education must be going on “from future state” but not “from reachable state” in order to provide the whole complex of structural improvements in economics of the region as much as possible.

Ключові слова. Освітня політика, глобалізація, ринок праці, регіон, стратегічне планування, кластери, державне управління, регіональні науково-освітні центри.

Вступ. Одним із стратегічних напрямків процесу державотворення в Україні на сучасному етапі є реформування системи освіти. Для регіонів та окремих територій цей етап ознаменувався не тільки децентралізацією й демократизацією управління, частковим підвищенням самостійності у прийнятті рішень унаслідок радикальних суспільно-політичних реформ в Україні, але й впливом поглиблення світових міжрегіональних диспропорцій, глобальною світовою економічною та соціальною кризою як результатом глибоких, але не завжди виважених економічних трансформацій. Усе це потребує вивчення глобалізаційних факторів впливу та вироблення нових механізмів управління регіональною освітньою політикою.

Дослідження механізмів державного управління системами освіти найбільш розвинених країн відображено у працях Н. Абашкіної, І. Зязюна, О. Локшиної, М. Лещенко, В. Лугового, Л. Пуховської, А. Парінова, А. Сбруєва, І. Тараненка, Б. Мельниченка, І. Ковчиної, А. Власюка, С. Калашникової, Г. Дмитренко, В. Олійника, В. Медведя, С. Майбороди, К. Корсака та ін.

Дослідженню державно-громадського управління освітою як поєднанню двох складових – державної і громадської – присвячено праці: Д. Вердієва, Л. Гаєвської, В. Грабовської, Г. Єльнікової, С. Крисюка, П. Кухарчука, В. Майбороди.

Вплив глобалізаційних процесів на сучасному етапі розвитку держави досліджено у працях провідних вітчизняних учених: А. Гальчинського, В. Лугового, В. Кременя, Є. Марчука, П. Сауха, В. Нікітіна, І. Зязюна, Н. Ничкало, Н. Протасової, В. Олійника та ін.

Аналіз наукових джерел з теми дослідження свідчить про відсутність комплексного вивчення регіональних проблем управління освітою в Україні, зокрема впливу глобалізаційних процесів.

Процеси модернізації і трансформації в освіті тривають весь час. Оскільки змінюється суспільство, то має змінюватися і система освіти та управління нею як на державному, так і регіональному рівнях. Значущість вироблення й реалізації ефективних механізмів управління регіональною освітою зростає також унаслідок залежності економічного зростання регіону від розбудови системи освіти, яка має стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу регіону, виходу науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні. Сутність досліджуваної наукової проблеми полягає в необхідності вироблення системного підходу та визначення конкретних шляхів удосконалення державного управління регіональною системою освіти в умовах глобалізації світової системи освіти.

Постановка завдання. У зв'язку з цим важливе наукове завдання – аналіз впливу глобалізаційних процесів на систему державного управління регіональною освітою в Україні та адаптації зарубіжного досвіду до української дійсності. Метою пропонованого аналітичного дослідження є прагнення виокремити фактори впливу глобалізаційних процесів на регіональну систему освіти в Україні та запропонувати конкретні механізми керування змінами.

Результати дослідження. Універсальний науковий світ, планетарні торгові та фінансові течії, транснаціональне підприємництво, глобальна наявність мас-медіа та Інтернету, туризм і міграційні рухи, взаємодія культур, глобальні проблеми екології та міжнародної злочинності – усе це поняття, що позначають поглиблення взаємозалежності між державами та суспільствами, які ми зазвичай називаємо глобалізацією. Сутність глобалізації – перетворення людства в єдину ієрархічну політико-економічну систему, організовану за (мінливим за формою, але незмінним за суттю) принципом нееквівалентності обміну [1, 15–16].

Глобалізація посилює психологічні навантаження на людину (дитину). Ця проблема суперактуальна. Людина глобалізаційного простору переживає неймовірні психологічні навантаження. І не завжди їх витримує. За підрахунками вчених, нервовий розлад охоплює нині приблизно 1 млрд людей світу. Відомо, що протягом року добровільно зводять рахунки з життям 14–15 тис. громадян України, що становить 28–29 суїцидів на 100 тис. чоловік. Для порівняння: у благополучних країнах цей показник не піднімається вище 20 самогубств на 100 тис. [2].

Характеризуючи підсумки ХХ ст., П. Саух окреслює низку негативних наслідків глобалізації:

– глобалізація та намагання вибудувати “архітектуру світового порядку” не лише не змінили, а навіть активізували процес поляризації серед бідних і багатих країн. Ті, що встигли “вскочити в потяг”, вийшли вперед. Решта – ті, що не зуміли включитися у світовий обіг і торгівлю, приречені на відставання;

– укрупнення транснаціональних компаній (ТНК) і транснаціональних банків (ТНБ) призвело до того, що вони стали світовими монополістами. Багатство деяких з них перевищувало бюджет сучасної середньої держави. На кінець ХХ ст. 40 тис. ТНК і 250 тис. їх зарубіжних філій контролювали 75 % світової торгівлі і третину світових фондів. Що ж до так званого “благодійного” впливу зарубіжних вкладень у “третій світ”, то міжнародні експерти переконливо доводять, що інвестиції ТНК і ТНБ не тільки уповільнили темпи економічного розвитку бідних країн, а й знизили там якість життя, спричинили посилення експлуатації робочої сили та поглибили політичну нестабільність;

– поширення низькопробної поп-культури, музики, фільмів, які пропагують культ насилля й аморальність, призвело до формування нового космополіта і маргінала ХХ ст., почало витісняти елементи національної культури, деформувало національні традиції та звичаї. Водночас знизило рівень моральності та відповідальності, призвело до зростання

злочинності. Суть, осередок будь-якої культури, як відомо, становлять мова, моральні цінності, традиції, звичаї та релігія [3, 20–22].

Ось чому реформування системи освіти в Україні невіддільно пов'язано з деякими найпринциповішими аспектами глобалізаційного процесу. Розглядаючи цю проблему, ми повинні виходити з найпростішого та найбільш очевидного, а саме з того, що головним суб'єктом системи освіти є людина. Відповідно до цього людина підпорядковує її розвиток, перш за все, цілям задоволення власних потреб та інтересів. Останні є могутнім двигуном суспільно-історичного прогресу. Вони утворюють ту “пружину”, яка надає руху механізмам розвитку, що формується в його структурі. Таким чином, ідеться про те, що суперечності між потребами й інтересами людини, з одного боку, й можливостями та умовами розвитку виробництва, спрямованого на їх задоволення – з іншого, мають розглядатися як найзагальніша природна основа цивілізаційного процесу [4, 59].

З позицій загальноцивілізаційного підходу, людина розглядається не лише як основний суб'єкт виробництва, але й як його безпосередня самоціль. “Виробництво багатства, – писав з цього приводу один з класиків західної економічної теорії, англійський учений А. Маршалл, – це лише засіб для підтримки життя людини, для задоволення її потреб і розвитку її сил – фізичних, розумових, моральних. Що ж до самої особи, то вона – головний засіб виробництва цього багатства й водночас – його кінцева мета” [5].

Аналізуючи основні напрямки реформування освітньої політики розвинених зарубіжних країн, спостерігаємо, що воно нині здебільшого кореспондується з проблематикою, яка стояла на порядку денному західних країн у ХІХ ст., коли визначальну частину соціальних проблем розв'язували на суто приватній основі. Приватна власність у цих країнах перетворилася на головного гаранта свободи.

На жаль, в Україні зі втратою панування державної власності посилилося відчуження людини. Таке відчуження у нашій країні як і в часи тоталітарного режиму досягло свого апогею; державна власність стала основою розширеного відтворення олігархічної номенклатури, яка космічними кроками утворилася із партійно-бюрократичного апарату і особисто привласнює створювані суспільні багатства.

Під час реформування системи освіти ми ще мало просунулися вперед, щоб радикально змінити ситуацію, яка склалася, дуже мало зробили для утвердження ефективних механізмів приватної власності. Що стосується приватизації, яка мала стати головним гарантом свободи, то вона фактично перетворилася на протилежне – легітимну форму тінізації відносин власності.

Така динаміка розвитку суспільних відносин відторгає від себе становлення демократичних засад розвитку суспільства, створює низьку вартість робочої сили. А якщо вона низька, то вона унеможливорює інноваційний розвиток освітньої політики, економіки. Тіньова форма економіки додатково збільшує свої обсяги екстенсивно – шляхом додаткового залучення дешевої робочої сили.

Є такі розрахунки: за 1991–1999 рр. продуктивність праці в нашій промисловості знизилася в 1,4 раза, а реальна заробітна плата – у 3,6. У червні 2000 р. нарахована заробітна плата понад 50 % працівників була нижчою за прожитковий мінімум. Як наслідок за межею бідності в нас перебували не 15–20 % населення, а понад 70 [3, 78].

Нам слід нарешті усвідомити, що без наявності високої вартості робочої сили, яка створює платоспроможний попит (у тому числі освітніх послуг) не відбудеться становлення національного ринку, а значить, національної економіки. За даними офіційної статистики, з 1965 до 1994 рр. у промислово розвинених країнах Заходу заробітна плата зросла в 8,2 раза, а споживчі ціни – у 5,4. Тобто зарплата підвищувалася в 1,6 раза швидше. Відповідно, зростали й реальні доходи населення. Отже, все те, чого Захід досяг за останні 25–30 років у розвитку власної економіки, базується якраз на цій основі – випереджального зростання вартості робочої сили й, відповідно, платоспроможного попиту населення. Це ж саме можна сказати й про досвід постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, зокрема Польщі, Чехії, Словаччини, Хорватії, Угорщини та інших. Реальне

зростання виробництва розпочалося в цих країнах лише тоді, коли середньомісячна платня підвищилася до \$ 300 і вище [4, 77]. Тож маємо зрозуміти, що реформування системи освіти в Україні, яка повинна стати візитною карткою входження в сучасну цивілізацію, – це висока вартість робочої сили.

У сучасному світі освіта належить до пріоритетів та імперативів державної політики багатьох країн світу. Змінюється ставлення громадськості та батьків до освіти, зростають витрати на неї. За двадцять років (з 1960 до 1981) державні видатки на цю галузь у всьому світі збільшилися з 51,5 до 627,6 млрд доларів. Це становило близько 5,7% вартості валового національного продукту всіх країн світу [3, 109]. Правда, не скрізь цей процес відбувається однозначно. Особливо стрімкі вкладення в освіту у США, Японії, Франції, де вони навіть більші за витрати на оборону. У всьому світі культивується повага до освіти і заохочення до участі в ній. Новий урядовий документ Англії “Національна програма 5-16” акцентує увагу на тому, що всі труднощі Британії пов’язані з недоліками в освіті. Президент США Джордж Буш у доповіді “Нація в небезпеці” наголошував, що знання – головний об’єкт конкурентної боротьби на сучасному етапі.

На жаль, парадоксом життя сучасної України є те, що вся практична управлінська діяльність відбувається в межах індустріальної парадигми і сконцентрована довкола нафти, газу, вугілля, сільгосппродукції, експорту корисних копалин, металу, найпростіших виробів хімічної промисловості тощо. У нас просто немає іншого виходу, крім як прорватися на світові ринки високих технологій, забезпечуючи при цьому пріоритет розвитку освіти, людини.

На думку В. Нікітіна, симптомами або проявами проблем реформування системи освіти в Україні є:

- нездатність системи управління виділити ідею, а звідси і пріоритети змін, створити умови для здійснення і ефективного використання різних підходів, форм організації і педагогічних технологій;

- неможливість ефективно використовувати ресурс різноманітності внаслідок відсутності в системі освіти коштів для самовизначення і навігації;

- відсутність реальної можливості будувати освітні вектори;

- відсутність повноти уявлень змісту через різні підходи, форми організації навчання, освітніх фокусів;

- нездатність освітніх установ до автономії [6, 149].

На нашу думку, для вирішення цих проблем необхідні зміни в формах проектування, обговорення і реалізації реформування системи освіти. Усе це потребує вироблення та якнайшвидшого застосування на практиці нових механізмів управління регіональною системою освіти. Саме до таких механізмів можна зарахувати стратегічне планування.

Наприкінці ХХ ст., в умовах розпочатих глобалізаційних процесів, здійснюється активний пошук системного інструменту підвищення конкурентоспроможності економіки на основі інноваційних технологій. Таким інструментом стає кластер, основним елементом якого виступає наукова складова. З’являються перші не лише науково-технологічні, але й інші виробничі, будівельні, сервісні кластери. Їх об’єднує головне – в результаті синергетичних ефектів під час взаємодії зростає продуктивність праці як у самому кластері, так і в суміжних секторах економіки. Кластерна концепція орієнтується на залучення до цих об’єднань інтегрованих та часто розрізнених компаній, університетів, науково-дослідних інститутів, що спеціалізуються та співпрацюють у напрямі розвитку інноваційності, комерціалізації і маркетингу з метою виробництва кола нових чи модернізованих виробництв та послуг. Найбільш ефективно ця наукова технологія в останні десятиріччя використовувалася в США (“Силіконова долина” – здійснює 20% світового виробництва обчислювальної техніки та унікальної концентрації наукових кадрів, нині працює один мільйон осіб, 400 тис. з яких мають щонайменше ступінь бакалавра), Великобританії (Кембридж, Південно-східна Англія, Оксфорд, Лондон), Австралії, Японії, Німеччині, Ірландії, Тайвані, Фінляндії, Ізраїлі (Тель-Авів), Індії та деяких інших країнах.

Можливо, в Україні слід адаптувати позитивний досвід Індії, яка донедавна асоціювалася з країнами “третього світу”. Ця країна перетворюється ще на одного “економічного тигра”. Нова економічна стратегія Індії почалася зі створення в 1986 р. концепції Програмно-технологічних парків. Нині в Індії нараховується близько 1,3 тис. фірм-розробників програмного забезпечення (ПЗ) як для експортних, так і для внутрішніх потреб. Індійський експорт програмного забезпечення зріс із 1,75 млрд дол. у 1997–1998 рр. до 9,5 млрд дол. у 2001–2022 рр. З 26 індійських штатів 19 упровадили програми прискореного розвитку інформаційних технологій [1, 85].

Безперечно, що в умовах хронічного кризового стану успішне реформування системи освіти, яка повинна забезпечити “рух на випередження” усього суспільства, неможливо. Але можна створити певні “обмежені територіальні сектори зростання”, в яких було б найефективніше сконцентровано працюючий потенціал суспільства: економічний, соціальний, гуманітарний і куди б органічно входили освіта, технологія, виробництво й інвестиції.

Єдина альтернатива безнадійному відставанню України у світових “перегонах на виживання” повинна бути реалізована шляхом забезпечення одночасного та взаємопов’язаного випереджаючого розвитку освітньої сфери, яка забезпечує соціально-економічний розвиток країни.

Світовою практикою доведено, що стратегічне планування розвитком освітньої сфери – необхідний інструмент цілеспрямованого випереджаючого розвитку в будь-якій суспільно-політичній системі, а особливо за відсутності достатніх для проведення реформ економічних та соціальних ресурсів.

Світові та загальнодержавні тенденції визначають як необхідність, так і можливість застосування стратегічного планування регіонального розвитку освіти в сучасній Україні. Про необхідність пошуку нових інструментів регулювання розвитком системи освіти свідчить існуюча ситуація щодо поглиблення диспропорції в рівні регіонального розвитку; відсутність у держави достатнього обсягу коштів, які можна було б спрямувати на подолання диспропорцій та стимулювання подальшого розвитку.

У нових соціально-економічних і геополітичних умовах особливу актуальність для регіонів та окремих територій України набуває проблема визначення свого місця в державі та світі. Відповідно до нової реальності потрібно змінити систему пріоритетів з тим, щоб розвиток отримали ті напрямки діяльності, де території можуть бути конкурентоспроможними. Як показує світовий досвід, саме в таких ситуаціях особливо потрібне запровадження випереджального розвитку стратегічного планування системи освіти.

Перспективне планування має здійснюватися “від майбутнього”, а не “від досягнутого”, тоді воно матиме важливі переваги, порівняно зі звичайним плануванням. До них можна зарахувати:

– стратегічний план розвитку, створений громадою, виходячи з її інтересів і пріоритетів, більш стабільний, оскільки узгоджений планом співпраці трьох секторів громади – місцевої влади, підприємницьких структур та громадських організацій. Передбачені у Стратегічному плані заходи здійснюються не тільки за рахунок зусиль місцевої влади, але й іншими секторами територіальної громади. Як результат, за досвідом розвинених країн світу, стають поширеними такі явища, як спонсорство бізнесових структур, допомога громадських організацій. Крім того, підприємці, котрі знають, що їхня діяльність перебуває в головному руслі розвитку міста, працюють упевненіше та більш охоче інвестують власні кошти в розширення виробництва, розвиток трудових ресурсів та ін.;

– такий План є організуючим документом, який дозволяє використовувати наявні фінансові та інші ресурси міста цілеспрямовано, тобто більш ефективно. Його нова ідеологія виходить з того, що коштів на програми розвитку завжди буде мало, очікувань з

боку громадян, з погляду якості громадських послуг, – більше, а реакція на можливе збільшення податків – негативна. Тому необхідне оптимальне використання людських і фінансових ресурсів на стратегічних напрямках;

- стратегічне планування, як спільна праця громади над визначенням власного кращого майбутнього і його досягненням, ефективно сприяє самоусвідомленню громади, її згуртуванню, що підвищує політичну стабільність у суспільстві;

- сформований Стратегічний план розвитку забезпечує громаді кращий доступ до кредит-

них ресурсів чи грантів, які надаються фінансовими та благодійними організаціями західних країн. Досвід інших держав, наприклад Польщі, свідчить, що банки і грантодавці розглядають бізнес-плани територій чи їх заявки на отримання грантів лише за умови наявності в них Стратегічних планів розвитку, з яких видно, що мета, для досягнення якої територія потребує коштів, передбачена у Стратегічному плані розвитку, а отже, підтримується громадою [7, 10].

На нашу думку, найголовнішою ознакою стратегічного планування є його спрямованість від майбутнього до сьогодення, а не навпаки, як у традиційного довгострокового чи поточного планування. Тобто вся сьогоденна діяльність регіонів та окремих територій підпорядковується майбутнім завданням освітньої політики.

Для виконання цих завдань Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 р. визначено стратегічні цілі щодо запровадження концепції інноваційної якості людських ресурсів, яка передбачає таке [8]:

- реалізація регіональної інноваційної політики має починатися з інвестицій у людину, передусім в її освітню підготовку. Запровадження в національну систему освіти європейських та світових стандартів тісно пов'язано з наближенням до європейських стандартів регіональних рівнів: доступу до навчання; якості освіти; її неперервного характеру;

- забезпечення нової якості освіти (зокрема, шляхом створення в навчальних закладах систем управління якістю освітніх послуг, відповідно до національних або міжнародних стандартів ISO серії 9000) та професійної підготовки кваліфікованих кадрів на базі концепції безперервної освіти, навчання протягом життя, стратегії соціально-економічного розвитку “випереджального” типу, закономірностей входження освіти в Європейський освітній простір;

- підвищення доступу до якісної освіти, у тому числі шляхом цільової підтримки обдарованих дітей, дітей із малозабезпечених родин;

- формування на базі провідних університетів університетських центрів як осередків становлення ринку освітніх та науково-освітніх послуг;

- здійснення науково-методичного забезпечення моделі партнерства університету з бізнесовими колами та місцевою владою;

- активне використання потенціалу науково-освітніх комплексів для вирішення проблем соціально-економічного розвитку міст;

- надання організаційної та фінансової підтримки науковій та обдарованій молоді, її залучення до виконання науково-дослідних робіт для потреб регіональної економіки (виділення фондів, надання грантів, створення тимчасових науково-пошукових груп молодих науковців, формування на рівні міст спеціальної програми підтримки дослідних колективів молодих учених тощо);

- створення регіональних науково-освітніх центрів для реалізації комплексу регіональних інноваційних програм на середньострокову перспективу за рахунок місцевих бюджетів. Діяльність таких центрів має активізувати наукові дослідження, що виконуватимуться силами фахівців освітніх установ. Важливе значення матиме також стажування в таких центрах аспірантів та молодих учених.

Оскільки неможливо виробити таку стратегію освіти, яка була б задовільною в будь-якому непередбаченому випадку в майбутньому, то є можливість підготувати суспільство до зіткнення з проблемами, пов'язаними зі швидкими та постійними змінами.

Висновки. Ми маємо зрозуміти, що глобалізація як об'єктивний процес обов'язково поглиблюватиметься. Ми, як і всі інші держави світового співтовариства, не можемо стати її стороннім спостерігачем. Водночас маємо відчувати внутрішні суперечності цього процесу й зайняти щодо них не пасивну спостережну позицію, а активний пошук системного інструменту підвищення конкурентоспроможності освітньої системи на регіональному рівні.

Єдина альтернатива безнадійному відставанню України у світових “перегонах на виживання”, яка повинна бути реалізована шляхом забезпечення одночасного та взаємопов'язаного випереджального розвитку освітньої сфери, що забезпечить соціально-економічний розвиток країни.

Відповідно до нової реальності слід змінити систему пріоритетів з тим, щоб розвиток отримали ті напрямки діяльності, де території можуть бути конкурентоспроможними. Як показує світовий досвід, саме в таких ситуаціях особливо потрібне запровадження випереджального розвитку стратегічного планування системи освіти.

Крім того, створення регіональних центрів ефективного розвитку освіти жодним чином не повинно відмінити управлінських заходів загальнодержавного рівня. В даному випадку роль держави у процесі підтримки та координації розвитку суспільства має тільки посилюватися.

Література

1. Марчук Є. К. Україна: нова парадигма поступу [Текст] / Марчук Є. К. – К. : Авалонг, 2001. – 216 с.
2. Фадєєв О. Міцна психіка нації потребує охорони [Текст] / О. Фадєєв // День. – 2000. – 11 жовтня. – С. 5.
3. Саух П. Ю. ХХ століття. Підсумки [Текст] / Саух П. Ю. – Вид. 2-е, доповн. і перероб. – К. : МП Леся, 2009. – 284 с.
4. Гальчинський А. С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу [Текст] / Гальчинський А. С. – К. : Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
5. Маршалл А. Принципы политической экономики [Текст] / А. Маршалл. – М. – Т. 1. – С. 246.
6. Никитин В. А. Идея образования или содержание образовательной политики [Текст] / Никитин В. А. – К. : Оптима, 2004. – 205 с.
7. Дробенко Г. О. Стратегічне планування розвитку територіальних громад [Текст] / Дробенко Г. О., Бурсак Р. Л., Свірський Ю. І. – Львів : Сполом, 2001. – 118 с.
8. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [Текст] : Постанова Кабінету Міністрів // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 30.